

УДК 94 (477.4) «18/19»:37

УДК 94/ 477.4 (438) 6

Ольга Білобровець,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ ПОЛЯКІВ УКРАЇНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті представлено суспільно-політичні орієнтації польських політичних сил в Україні, їх ставлення до війни, до вирішення «польського питання» у роки Першої світової війни. Показано причини та обставини зміни поглядів польської громади у питанні автономії та відновлення державності Польщі, громадсько-політичну активність поляків у роки війни.

Ключові слова: Перша світова війна, «польське питання», автономія, консерватори, демократи.

Перша світова війна стала каталізатором, що яскраво окреслила завдання польського народу, його зрілість і шанс до відновлення польської державності. Впродовж війни поляки України, будучи складовою Російської імперії формували свої суспільно-політичні погляди під впливом загальної політики держави, перебігу воєнних дій, настроїв польських політичних партій усіх заборових держав, ставлення до польського питання учасників протистояння та провідних країн світу. Українські і польські історики у своїх дослідженнях зверталися до висвітлення окремих питань розвитку польського суспільства в Україні під час Першої світової війни, зокрема, проблем розв'язання «польського» питання, розвитку польської преси в Україні, діяльності громадських організацій, питань біженства. Це О.Воробчук [5], А.Гуменюк [6], О.Морушко [20], М.Коженювський [30] та інші. Сьогодні важливим залишається завдання дослідження життя польського населення загалом, зокрема еволюції його суспільно-політичних поглядів та орієнтацій під час Першої світової війни.

Після поділу Польщі наприкінці XVIII ст. в Російській імперії виникає так зване «польське питання». Перед державою стояло завдання щонайменше зробити поляків лояльними до влади громадянами і позбавити їх думок про відновлення державності. Попри складні обставини існування у XIX ст., асиміляційну та репресивну політику російського царату відчуття польського патріотизму, самоповаги і прагнення до відновлення незалежності у польського народу не зникли. На передодні Першої світової війни ці глибинні почуття були використані усіма воюючими країнами, частиною населення яких були поляки.

З початком війни по всій Російській імперії поляки включилися в загальну патріотичну хвилю підтримки російського уряду у війні. Це виражалось у загальних настроях, маніфестаціях різних груп населення, в тому числі і польського, публічних виступах відомих політичних і громадських діячів, публікаціях у пресі, різноманітних акціях і заходах. У бесіді з кореспондентом газети відомий польський поет і драматург Тадеуш Міцинський відзначив, що недружнє ставлення поляків до росіян з початком війни змінилось. «Польський народ інстинктивно відчув, що росіяни йому ближчі і дорожчі за німців» [23, с. 2]. Активно поширюється теза про боротьбу двох світів «слов'янського і германського», і у визволенні «захоплених у полон римо-католицьким світом» слов'янських народів, маючи на увазі поляків Австро-Угорщини [22, с. 2].

В Україні, де кількість поляків була найбільшою це було особливо відчутно. Різні верстви населення об'єдналися у спільному патріотичному пориві. Католицьке духовенство з початком війни проводило урочисті богослужіння і молилось за швидку перемогу російської зброї. У Житомирі в кафедральному соборі ксьондз Дубовський зачитав маніфести про оголошення війни і закликав прихожан сприяти перемозі російської армії [21, с. 3]. Особливе піднесення настало після звернення до поляків Верховного Головнокомандуючого, Великого князя Миколи Миколайовича, який пообіцяв об'єднати поляків під «скіпетром російського царя польські землі і «вільний у своїй вірі, мові та самоврядуванні польський народ» [8, с. 2]. Як реакція на звернення, 265 польських землевласників Волині підписалися під зверненням до

великого князя з метою виразити свою відданість і підтримку російській політиці [9, с. 1].

Відразу ж із початком війни у внутрішній і зовнішній політиці гостро повстало польське питання, яке піднімали як російські, так і польські політики. Партія народових демократів (ендеки) у Росії на чолі з Р. Дмовським визначилася у своїй підтримці війни російським урядом. Ще у липні 1914 року він заявив, що «поляки приєдналися до слов'янського руху, а польська інтелігенція працює над тим, щоб пояснити народу, що найнебезпечнішим ворогом для майбутнього поляків є Німеччина. І не зважаючи на те, що становище поляків в Австро-Угорщині краще, ніж у Росії, Австрія не менш небезпечна, оскільки є інструментом в руках у німців» [22, с. 3].

Чітко визначилася і позиція польської соціалістичної партії (революційної фракції) в Австро-Угорщині на чолі з Ю. Пілсудським, який підтримував австрійську політику і бачив саме її захисником інтересів усіх поляків. Тактика поляків мала полягати у створенні польських легіонів, які б стали ударною силою австрійської армії і засобом забезпечення відновлення польської державності [7, с. 152]. Польські соціалісти Галичини закликали листівками до об'єднання всіх поляків на боці Австро-Угорщини. Ці листівки поширювались на територію Російської імперії [28, с. 75]. Загалом польське населення на підавстрійській території активно підтримало Австро-Угорщину на початку війни [29, с. 83].

Ще одну позицію представляли польські партії лівого спрямування, що виступали проти війни. Це Соціал-демократична партія Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ) та Польська партія соціалістична – Лівиця (ППС – лівиця) [20, с. 90].

Таким чином основні польські політичні сили визначилися у своїх позиціях, і їх можна поділити на пасивістів, активістів, революціонерів [6, с. 65].

Більш активно всі сторони почали працювати над вирішенням цього питання і проектами у 1915 р., коли надії на швидке закінчення війни розвіялися. Маючи необхідність у підтримці польського населення воюючі країни почали пропонувати свої проекти відновлення польської державності. Відправною точкою для таких проектів у Росії було звернення Великого князя Миколи Миколайовича. В липні 1915 р. у

Державній Думі у виступі голови Ради Міністрів прозвучало, що польське питання повністю може бути вирішено тільки після завершення війни. Але польський народ повинен знати і вірити, що його майбутнє облаштування вже визначено у зверненні великого князя Миколи Миколайовича. Він повідомив, що уповноважений російським царем для розробки законопроекту по наданню Польщі після війни права на вільне облаштування свого національного, культурного і господарського життя на правах автономії під державним скіпетром Російських царів. Його підтримав у своєму виступі польський депутат Я. Гарусевич, який відзначив, що перший рік війни для поляків був важким через величезні жертви, принесені для спільної справи [24, с. 4].

Була створена російсько-польська комісія для напрацювання проекту облаштування польської автономії. Це викликало значний ентузіазм серед поляків і схвалення польської преси. Так видання «Газета Варшавська», «Кур'єр поранний» писали, що «включення до комісії польських громадських діячів є величезним кроком вперед у справі єднання суспільства і уряду» [10, с. 3].

Наприкінці липня 1915 р. вже був напрацьований проект і переданий гр. С. Велопольським на розгляд Кабінету Міністрів. Він передбачав, що Польща є складовою Російської держави і управляє нею намісник, підпорядкований безпосередньо імператору. В автономії мав би бути свій сейм і сенат при збереженні виборів польських депутатів до Державної Думи і Державної Ради. В автономії не було лише окремих відомств іноземних справ, Імператорського Двору, морського і воєнного міністерств. Усі місцеві інституції мали очолювати поляки. Крім намісника також передбачалась посада статс-секретаря [25, с. 3].

Цей проект викликав велику дискусії в суспільстві. Граф З. Велопольський, депутат Державної думи Я. Гарусевич та ін. пояснювали у газетах, що польське суспільство обмежує національно-політичні устремління межами етнографічної Польщі, проте розраховує на повноправність у всіх частинах імперії [11, с. 2]. На засіданнях Державної Думи у липні 1916 р. депутати І. Шебеко, від польського кола Я. Гарусевич та Ф. Рачковський виступили за зняття всіх обмежень для поляків [12, с. 2].

Цю позицію підтримали не всі російські депутати, урядовці, громадськість. Більшість думських фракцій, як правих, так і лівих визнали незручним надавати полякам у західному краї право очолювати дворянські зібрання і набувати землі в необмеженій кількості. Вони вважали, що одержавши владу і вплив, поляки обов'язково скористаються цим і знову розпалиться релігійна і національна боротьба у західному краї. У заявах депутатів прозвучало, що «Державна дума з радістю вітає заяву уряду про дарування Польщі автономії в межах етнографічної Польщі, але російське суспільство і Державна дума не можуть не стояти на захисті свободи, національного самовизначення російського народу в споконвічному російському Західному краї». Ще більші заперечення викликала пропозиція надання католицькій духовній владі права безпосередньо єднання з римською курією [13, с. 2].

У пресі з'явилася заява 6 міністрів, які виступили проти зняття обмежень. Їх точку зору сформулював міністр юстиції, який вважав, що вирішення цього питання має відбутись після завершення війни і з'ясування долі Привісленського краю [14, с. 3]. До дискусії підключилися поляки, які висловили свою позицію в газеті «Дженнік Кійовськи». Вони відповідають на закиди про великі апетити поляків, що «впродовж 150 років трьохразових визвольних судорог їх апетит унормувався. Але польський народ чекає того моменту, коли двадцятимільйонний народ з тисячолітньою історією побачать в Європі і у світі. Ми повинні бути возз'єднані і мати такі умови внутрішньої будови, щоб ми могли залежати від своєї волі, спираючись на наші господарські, культурні і національні сили [15, с. 3].

Розгляд польського питання набув актуальності після проголошення Польського Королівства Актом 05 листопада 1916 р. імператорами Німеччини і Австро-Угорщини [7, с. 176]. До цього додався і виступ президента США В. Вільсона. У 1917 р. вирішення польського питання на міжнародній арені виходить на новий рівень. В. Вільсон запропонував свій план завершення війни, в основу було покладено нові принципи побудови післявоєнного миру. Тринадцятим пунктом з 14 умов мирного плану В. Вільсона, було утворення єдиної Польської держави [5, с. 7]. Світова преса почала активно обговорювати

пропозиції американського президента. Відношення російської преси і висловлювання російських політиків були досить стриманими. Так, П. Мілюков висловив припущення, що «В. Вільсон бажає, щоб результат війни був нічийним. А така позиція є вигідною нашим ворогам» [16, с. 2].

Однак, виступ В. Вільсона змусив реагувати російську владу на нову ситуацію і за наказом царя була утворена особлива нарада під керівництвом голови Ради міністрів для розробки основ майбутнього державного устрою Польщі після завершення війни [17, с. 1]. З новою силою зазвучали заклики про відміну обмежень проти поляків. Проте дискусія завжди зупинялась на пересторогах представників влади про небезпеку надання повної свободи полякам. Разом з тим, в нових умовах мова йшла про можливість зняття найбільш «ріжучих очі обмеженнях» [18, с. 3]. Думський депутат А. Ягелло відзначав, що «у разі зняття обмежень Західна Русь повністю переходить під владу польської меншості» [19, с. 2].

Новий етап у вирішенні цього питання наступив у лютому 1917 р. після здійснення буржуазно-демократичної революції. Польське суспільство у питаннях відновлення державності, підтримки центральної і місцевої влади та участі у ній розділилося.

У квітні 1917 р. У Москві відбувся з'їзд Польської Демократії, на якому було обрано Комітет Демократичний, як головний орган, що координує політичну діяльність усіх міських і окружних польських організацій. Комітет підготував програму, в якій було представлено основні засади, стратегія і тактика діяльності. Головним завданням було визначено рух до утворення незалежності Польщі. З'їзд вітав демократичні перетворення у Росії і бажав російському народові здобути волю і зміцнити своє політичне і економічне життя [26, с. 2].

Разом з тим, погляди на майбутнє Польщі, участь поляків у суспільно-політичному житті Росії та Україні розділилися. У липні 1917 р. У Москві відбувся польський політичний з'їзд, організований партією народових демократів. Участь у ньому взяли представники 360 польських організацій. Значна частина польських організацій відмовилася від участі у ньому [3, с. 3]. На з'їзді з доповідями виступили члени ендеків депутати Думи Я. Гарусевич, А. Грабовський. Обговорювалось питання необхідності створення незалежної армії із польським

штабом та польськими комітетами і комісіями, які визначатимуть характер цієї армії. З'їзд мав склад учасників і не підтримувався частиною поляків. Через три тижні у Москві відбувся з'їзд демократичних польських кіл [2, с. 2].

Польський національний рух в Україні, який активізувався після лютневої революції 1917 р. визнав право українців на власний політичний, економічний і культурний розвиток. Про що було зазначено у резолюції Польського виконавчого комітету на Русі (ПВК), як органу, що представляє усіх поляків в Україні, вже 8 березня 1917 р. після утворення Української Центральної Ради (УЦР). За тиждень ПВК звернувся до Української Центральної Ради з вітальним листом, в якому повідомлялось, «що українці є найближчими сусідами поляків і вони бажають бачити Україну освіченою і щасливою».

У резолюції з'їзду польських організацій у червні 1917 р., що відбувся у Києві зазначалось: «поляки почувають себе корінними громадянами краю, і готові сприяти створенню основ власного життя українського народу при забезпеченні прав польської національної меншини в Україні».

Після попереднього узгодження з Тимчасовим урядом у Росії представники ПВК на початку липня 1917 р. відвідали Українську Центральну Раду з метою спільного обговорення питань про участь поляків у творчій державній роботі в Україні, висловили побажання про присутність 5-6% поляків у складі УЦР, наявність у складі Генерального Секретаріату Ради особливого секретаря у справах польського населення.

Однак, УЦР проігнорувала побажання поляків щодо включення їх представників у керівні органи, що викликало обурення і резолюцію ПВК із зазначенням про створення внутрішньої польської автономії в Україні для забезпечення прав польського населення [27, с. 2].

Поляки в Україні не були єдиними у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх питань. Їх погляди розходилися, перш за все, щодо питань політичних. У червні 1917 р. У Києві народові демократи зібрали з'їзд польських організацій. Засідання проходило в залі польського клубу «Огниво» під головуванням голови Польського виконавчого комітету на Русі І. Бартошевича. Він зазначив, що «поляки вважають руський край, в якому вони проживають століттями, рідним краєм і

тому мають право підтримувати польську націю, культуру і економічні інтереси в Україні, брати участь у різних сферах суспільного життя і створювати власну виконавчу владу».

На зборах одноголосно була прийнята пропозиція облаштування «польських домів» у краї, які б підтримували польську культуру. Однак, наступні політичні питання розділили учасників з'їзду і було підготовлено дві резолюції. Польський демократичний блок вважав, що в компетенції ПВК мають бути лише місцеві інтереси поляків в Україні і не можуть розглядатися загальнонаціональні польські питання і політика польської держави. ПВК з питань загальнонаціональних має підпорядковуватись рішенням уряду у Польщі.

Друга резолюція була підготовлена консервативною частиною на чолі з проф. С. Грабським зі Львова. Вона передбачала узгоджені дії ПВК на Русі з поляками корінної Польщі. Була прийнята резолюція консерваторів, через що демократична частина залишила з'їзд. У своїй резолюціях вони висловили обурення поведінкою і рішеннями консерваторів, їх бажанням займатися першочергово політично-суспільними, а не культурними і місцевими питаннями. Незабаром вони окремо провели з'їзд польських демократичних організацій [1, с. 2].

Польське населення проявляло значну активність на місцях. У серпні 1917 р. в Україні пройшли вибори у місцеві органи влади – міські думи. Участь у виборах брали політичні партії, професійні і національні групи, які проводили активну агітацію. Однак, за результатами виборів у Житомирі виявилось, що вони пройшли під національним брендом, а не партійним. Населення міста довело, що вони є прихильниками давніх національних традицій, в яких значна перевага була у поляків і у євреїв [4, с. 1].

У жовтні 1917 р. польське коло гласних Житомирської міської думи оголосило свою декларацію жителям міста, в якій наголошувалось, що «вони об'єднали у собі всі групи польського населення без різниці у їх політичних поглядах для проведення спільної політики, що відзначатиметься захистом прав, законності, порядку і справедливості, а також будуть підтримувати Тимчасовий уряд, як виразника волі широких демократичних верств населення». Політичні устремління кола

виражались гаслом «За нашу і вашу свободу», в боротьбі за яку загинуло багато поляків по всій Росії.

Суспільно-політична ситуація змінилася із більшовицьким переворотом у жовтні 1917 р., соціальними перетвореннями, завершенням Першої світової війни і утворенням польської держави.

Таким чином, суспільно-політичні орієнтації польського суспільства під час Першої світової війни зазнали змін. Напередодні війни поляки, що перебували у складі різних держав, підтримали свої уряди у цій війні. Однак, вони залишалися єдиними у бажанні об'єднання всіх поляків, одержання самоврядування, або ж повного відновлення польської державності у результаті переможного кінця війни. Вирішення польського питання поділило польське суспільство на три табори – пасивістів, представлених партією народової демократії на чолі з Р.Дмовським, що підтримали Росію, активістів – польських соціалістів (революційна фракція) на чолі з Й.Пілсудським, які співпрацювали з австрійським урядом і революціонерів – лівих польських соціалістів, що виступали проти війни, за проведення соціалістичної революції.

В ході ведення війни змінювались плани воюючих країн щодо поляків. Австро-Угорщина і Німеччина у листопаді 1916 р. оголосили акт про створення Королівства Польського, у відповідь Росія розпочала діяльність польсько-російської комісії щодо створення проекту автономії поляків. Жодна із сторін не передбачала надання реальної самоврядності чи незалежності полякам. На початку 1917 р. президент США В.Вільсон запропонував нові умови світового порядку, які передбачали і створення незалежної польської держави в результаті завершення війни.

Буржуазно-демократичної революції в Росії надали шанс народам, що її населяли, в тому числі і полякам визначитись із своїм майбутнім відповідно до проголошених ідей самоврядності і незалежності. В Україні у березні 1917 р. поляки утворили власний орган влади, який представляв інтереси польського народу – Польський виконавчий комітет. Він визнав право українського народу на самовизначення при забезпеченні інтересів польського населення.

Події 1917 р. поділили польське суспільство у вирішенні питань внутрішньої і зовнішньої політики на консерваторів, які підтримували російський уряд і демократичні сили, які прагнули вирішення конкретних питань життєдіяльності, розвитку польської освіти і культури в державі, і в Україні зокрема. У зв'язку із захопленням більшовиками влади у Росії у жовтні 1917 р., війною Росії проти Української народної республіки, внутрішньою боротьбою українських національних сил, завершенням Першої світової війни і утворенням польської держави розпочався новий етап у розвитку польського суспільства в Україні.

Список використаних джерел та літератури

1. Волинская речь. – Житомир. – 1917. – 27 июня.
2. Волинская речь. – Житомир. – 1917. – 28 июня.
3. Волинская речь. – Житомир. – 1917. – 03 августа.
4. Волинская речь. – Житомир. – 1917. – 10 августа.
5. Воробчук О. Я. Польське питання у політиці Росії в роки першої світової війни: автореф. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / О.Я. Воробчук. – Чернівці, 2005. – 19 с.
6. Гуменюк А.О. Польські національно-політичні сили під час Першої світової війни (1914-1918 рр.) [Текст] / А. О. Гуменюк // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 20 травня 2011 р. / Ред. кол.: К.К.Васильєв, В.М. Власенко, А.В. Гончаренко та ін.; за заг. ред. С.І. Дегтярьова. - Суми: СумДУ, 2011. - Ч.1. - С. 65-66.
7. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990 / Г. Дильонгова. – Пер. з пол. М. Кірсенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 239 с.
8. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 03 августа.
9. Жизнь Волини. – Житомир. – 1914. – 17 августа.
10. Жизнь Волини. – Житомир. – 1915. – 22 июня.
11. Жизнь Волини. – Житомир. – 1916. – 18 января.
12. Жизнь Волини. – Житомир. – 1916. – 14 февраля.
13. Жизнь Волини. – Житомир. – 1916. – 26 февраля.
14. Жизнь Волини. – Житомир. – 1916. – 06 марта.
15. Жизнь Волини. – Житомир. – 1916. – 10 августа.
16. Жизнь Волини. – Житомир. – 1917. – 14 января.
17. Жизнь Волини. – Житомир. – 1917. – 24 января.
18. Жизнь Волини. – Житомир. – 1917. – 05 февраля.
19. Жизнь Волини. – Житомир. – 1917. – 19 февраля.

20. Морушко О.О. Польське питання напередодні Першої світової війни: документознавчий аспект / О. О. Морушко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2012 . – № 724: Держава та армія. – С. 89-93.
21. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 01 августа.
22. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 06 августа.
23. Наша Волинь. – Житомир. – 1914. – 18 сентября.
24. Наша Волинь. – Житомир. – 1915. – 21 июля.
25. Наша Волинь. – Житомир. – 1915. – 29 июля.
26. Трудовая Волинь. – Житомир. – 1917. – 02 июля.
27. Трудовая Волинь. – Житомир. – 1917. – 07 августа.
28. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі ЦДАК України), ф. 365, оп. 1, спр. 32.
29. ЦДАК України, ф. 442, о. 864, спр. 240.
30. Korzeniowski, M. Za Żłota Bramą [Текст] : działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w latach 1905-1920 / Mariusz Korzeniowski. – Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2009. – 621 с.

O. Bilobrovets

SOCIAL AND POLITICAL ORIENTATION OF THE POLES IN UKRAINE DURING THE FIRST WORLD WAR

The article deals with the question of social and political orientation of the Poles in Ukraine during the First World War. All countries including the Russian Empire experienced the raise of patriotic support of their governments in the war. The so-called 'Polish problem', which emerged when Poland lost its independence, gained a special importance during the war because of the need to bring Polish population on side of belligerent countries.

The solution to this 'Polish problem' divided its society into three camps: 1) 'passivists', represented by Democratic Party headed by Roman Dmowski, who supported Russia; 2) 'activists' – Polish socialists (revolutionary party) headed by Y. Pilsudski, who were cooperating with the Austrian government; 3) the Reds – left-wing Polish socialists, who came out against the war and stood for the socialist revolution.

In the course of warfare belligerent countries were forced to offer Poles some projects concerning self government and independence having no intentions to turn them into reality. Early in 1917 the President of the USA Woodrow Wilson proposed new stipulations of world order, which also involved formation of independent Polish country after the end of the war.

Bourgeois-democratic revolution in Russia changed the situation and gave a chance to its peoples including the Poles to determine their future. In March 1917 Poles established their own governing institution in Ukraine – Polish Executive Committee, which represented interests of the Polish

nation. This body acknowledged the rights of Ukrainians concerning self-determination taking into consideration interests of Polish inhabitants.

The events of 1917 divided Polish society in matters of internal and external policy into conservatives who supported Russian government, and democratic forces who aimed to solve specific problems of daily living activities, the development of Polish education and culture within the country and Ukraine in particular.

The new stage in the development of Polish society in Ukraine began with the Bolshevik seizure of power in Russia in October 1917, Russian war against Ukrainian People's Republic (UPR), internal struggle of Ukrainian national forces, the end of World War I and the establishment of a Polish state.

Key words: The First World War, «the Polish question» autonomy, conservatives, democrats.

O. Biłobrowiec

SPÓŁECZNO-POLITYCZNA ORIENTACJĘ POLAKÓW W UKRAINIE W CZASIE PIERWSZEJ WOJNY ŚWIATOWEJ

W artykule przedstawiono orientację polskich sił politycznych, ich stosunek do wojny w celu rozwiązania «kwestii polskiej» w pierwszej wojnie światowej. Przyczyny i okoliczności, który zmieniły poglądy społeczeństwa polskiego w kwestii autonomii i państwowości Polski, aktywność społeczno-polityczna Polaków w czasie wojny.

Słowa kluczowe: pierwsza wojna światowa, «sprawa polska» autonomia, konserwatyści, demokracja.